

FASÎH VE SÂİB'İN “TENBÂKÛ-NÂME”LERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI -TÜTÜNÜN ANLAM ÖRÜNTÜLERİNE BAKIŞ-

THE COMPARISON OF FASÎH AND SÂİB 'S TENBAKU-NAME -A VIEW OF THE MEANING PATTERNS OF TOBACCO-

СОПОСТАВЛЕНИЕ “ТЕНБАКУ-НАМЕ” ФАСИХА И САИБИНА – ОЦЕНКА ТАБАЧНОЙ ПРОДУКЦИИ–

Ahmet İÇLİ*

Öz

Görünen veya görünmeyen ama varlığı bilinen nesneler, edebî metinlerin konularını oluşturabilirler. Edipler, bu nesneleri konu olarak titizlikle işlerler. Her konu, bir edip tarafından farklı anlam ilişkileri ekseninde işlenebildiği gibi aynı anlam ilişkileri, farklı üsluplarla işlenebilmektedir.

Tütünün/tenbâkûnun Anadolu ve İran coğrafyasına gelişi, kullanılması ve edebî eserlerde işlenmesi 17. yüzyılda görülür. Gündelik yaşamın bir parçası olan tütün kullanımı, bu yüzyıl itibarıyla nargile ile ilişkilidir. Halkın vazgeçilmezi arasına giren tütün, yine halktan vazgeçmeyen ediplerce, edebî metinlere aktarılmış, halkın hafızası da böylece kayıt altına alınmıştır.

Sebk-i Hindî üslubunun mana arayışı hedefine mutabık bir eksenle, tütün de yeni bir nesne olarak çeşitli anlam örüntüleri sağlayacak biçimde işlenmiştir. Çeşitli nazım şekilleri ve türleri içinde özellikleri, tanıtımı yapılan ve teşbih unsuru olarak da kullanılan tütün, Fasîh-i Mevlevî ile tam bir makale formunda edebî bir mensur metin olarak karşımıza çıkar.

Tenbâkû-nâme, Fasîh'in tütünü şaraba karşı övdüğü, makalesidir. Bu risaleyle konu olarak benzerlik gösteren bir diğer metin de Tebrizli Sâib'in Mekke'den memleketine (arkadaşlarına) gönderdiği mektuptur. Eserde Sâib şarabı bıraktığını ve tenbâkû kullanmaya başladığını dile getirir.

Çalışmamız, her iki metnin benzerlikleri ve farklılıkları çerçevesinde olacaktır. Bu bağlamda eserlerde, tütünün ne tür anlam örüntüleri içinde kullanıldığına karşılaştırmalı bir pencereden de bakılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Tenbâkû-nâme, Fasîh, Sâib, Şarap, Tütün, Nargile

* Yrd. Doç.Dr.; Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı. E-posta: ahmeticli@ardahan.edu.tr

Abstract

Visible or invisible, but known objects may be the themes of literary works. Scholars meticulously cover these objects as literary themes. Each theme may be covered either in the circle of different meaning patterns or in different styles in the circle of the same meaning patterns.

The arrival and usage of tobacco to Ottoman geography and its manifestation in literature is in the 17th century. As an activity and essential of daily living, the usage of tobacco was seen in water pipe. By adapting it to literary works, scholars recorded it as the memory of public.

Properly to the search of meaning of Sebk-i Hindi style and as a new object, tobacco was used in different meaning patterns. Tobacco, which was introduced in various verse forms and genres and used as a simile element, confronted in Fasih-i Mevlevi as an essay in prosaic form.

Tenbaku-name is an essay in which Fasih praises tobacco against wine. Similar to this pamphlet, the other work, a letter sent from Mecca to his friends, belongs to Sâib Tabrizi. In this work, he announces that he gave up wine and started to use tobacco.

This essay will focus on the similarities and differences of these works. By comparing them, it will be able to find out in which meaning patterns tobacco was used.

Key Words: Tenbaku-name, Fasîh, Sâib , Wine, Tobacco, Water pipe

GİRİŞ

Fasîh ve Sâib'in aynı konuyu içeren çalışmalarına farklı açılardan bakılabilir. Her iki eserde de, tütünün çeşitli anlam örüntüleri sağlayarak kullanıldığı görülür. Eserler, çeşitli açılardan benzerlik gösterdiği gibi, birçok yönden de farklılık arz etmektedir. Karşılaştırmalı çalışma ile iki "Tenbâkû-nâme" metninin ayrıştığı ve kesiştiği ilişkiler tespit edilebilir. Metinlerarası ilişkiler ve karşılaştırmalı edebiyat bağlamında ele alındığında benzer sembolik anlam örüntüleri taşıdıkları görülen eserlerin, birbirinden farklı anlam ilişkileri de barındırdıklarına şahit olunur. Bu amaçla, öncelikle metinlerarasılık, karşılaştırmalı edebiyat ve anlam örüntüleri tabirleri üzerinde kısa tanımlayıcı açıklamalarda bulunmak faydalı olacaktır.

İnsanlığın varoluş macerasında çevresini tanıması, anlaması ve anlamlandırması; bir nevi kendisini tanıması ve ifade etmesidir. Edebî metinlerde de kendisine yer bulan insanın bu yolculuğu, bir yönüyle insanoğlunun yaşamla olan iletişimidir. Her iletişim de kendinde farklı yorumlar/anlamlar barındırır. Bu durum, nesnelerin kişilerde uyandırdığı farklı hislerle de açıklanabilir. Son tahlilde bu iletişim; anlamak, anladığını anlamlandırmak ile eşdeğerdir.

Klasik Türk Edebiyatında "anlamın ifade yolları" (Saraç 2007: 97) olarak izah edilen "beyân", anlam örüntülerinin kurulmasının temel yöntem ve tekniklerinin belirlenip uygulanmasından bahseden ilimdir. Bir diğer ifade ile beyân, anlam örüntülerinin ne şekilde kurulduğunu tespit etme uygulama bilimidir. Beyan ilmi, "istiare, teşbih, mecâz, kinâye" gibi anlamı oluşturan edebî sanatları da içerir (Coşkun 2012: 42).

Anlam örüntüleri, bir nesnenin çağrıştırdığı ve yorumlandığı farklı anlam ilişkilerinin bir bütünüdür. Klasik Türk belagatinde bu durum, beyanın en önemli kavramlarından olan "delâlet" kavramıyla da açıklanabilir. Çünkü delâlet, "herhangi bir söz, durum ve hareketin belli bir anlam ve hükümle bağlantısını ifade eden bir kavramdır" (Saraç 2007: 99).

Delalet, gösteren ve gösterilen, yani işaret edilen ve işaret eden kavram olan “dâl-medlûl” (Saraç 2007: 99) ilişkisidir. Son dönem dilbilimsel çalışmalarda “gösterge” olarak da tabir edilen bu kavram, (Aksan 2000: 153) anlam ilişkilerinin benzer ve farklı yönlerini açıklar mahiyettedir.

Bildirilmiş, söylenmiş veya kaleme alınmış (edebî) metinlerde işlenmiş konunun, her bir simge, kavram, imge, mazmun ve kişisini oluşturan değerlerin başka eserlerde görülmesi metinlerarası ilişkiyi gündeme getirir. Aynı durum, söz konusu mazmun veya imgelerin aynen kullanılması için de geçerlidir.

Farklı edebiyatlarda yazılan metinlerde, eserin başlığı, konusu, içeriği, teması, eserde kullanılan mazmun, imge ve sembeler birbirine benzeyebilir fakat asıl önemli olan, konunun ve imgenin nasıl anlatıldığı, sembolün nasıl kullanıldığıdır.

Metinlerarasılık medeniyetlerin iletişimidir. Kristeva’nın ifadesiyle ise, metinlerin keşme noktasıdır (Aktulum 2007: 12). Her anlatı geleneğinde kültürlerin etkileşimi sonucu yazılmış sayısız eser vardır. Derin anlam katmanları barındıran sembolün veya mazmunun işlenmesi, başka metinlere göndermelerin bulunması, metne hem teknik hem de anlatım işlevi olarak güç katar. Bu durum, edebî metinler arasında bir geçişlilik kurarak eserlerdeki çağrışım gücünü de artırır.

Yazarlar, başka metinlerden çeşitli mazmun, sembol ve motifleri bilinçli olarak alıp kullanabilir. (Ecevit 2008: 75). Ama bu durum bilinçsizce de olabilir. “Aynı gerçeklik, farklı yazarlara farklı şeyler söylediği ve söyleyebileceği gibi, gene aynı gerçeklikten aynı yazar çeşitli, birbirinden farklı algılamalara da ulaşabilir” (Özdenören 2006: 137). Metinlerarasılık, sadece yazarlar veya anlatıcılar etrafında gelişen bir üslup değildir. Bu durum, dinleyici veya okuyucuların algılarında da gerçekleşebilir.

Mukayeseli edebiyat, en basit şekliyle çeşitli edebiyatlara ait eserleri, aralarındaki ilişkiler bakımından incelemekle akla gelir (Yetiş 2006: 540). Yazılı veya sözlü olsun edebiyat ürünlerini aralarındaki ilişkiler ekseninde incelemek “Karşılaştırmalı Edebiyatın” sınırlarını belirler. Bu inceleme, hazinenin anlaşılmasını hedefler. Mukayeseli edebiyat çalışmalarında “asıl beklenti, söz konusu araştırmacının karşılaştıracığı eserlerde o yazarların, ortak konuyu ya da motifleri ‘nasıl’ işlediklerini belirlemesidir” (Aytaç 2009: 88). Levend de kıyaslamının kişilikler, eserler ve edebiyatlar arasında yapılabileceğine işaret ederek, eserler arasında “düşünce, tür, konu, motif ve tip bakımından karşılaştırma olabileceğini ifade eder. (Levend 1998: 44-45).

1. Tenbâkû’nun Tarifi, Kullanımı ve Metinlerde İşlenişi

Tütün, varlık aleminin görünen nesnelerinden birisidir. Kelimenin ilk ve temel anlamı, dumandır. Daha sonra bu lafız, toplumun bütününe algılayışında anlam değişmesine uğrar ve bugünkü anlamını kazanır (Saraç 2007: 107). Bugün içilen sigaranın hammaddesi olan tütün, Fars diline, “tobacco” kelimesi şeklinde girmekle birlikte Farsça ses olaylarıyla “tenbâkû” olarak adlandırılmıştır.¹

Tenbâkû sözlükte “tömbeki, nargile ile içilen tütün” (Devellioğlu 2010: 1255), “nargile tütünü” (Kanar 2010: 794), “nargile ile içilen tütün nevi” (Şemsettin Sami 1996: 442) şeklinde belirtilir. Ayrıca “Şiraz tütünü, su ile içilen tütün” (Redhouse 2006: 597) şeklinde de anlamlandırılmıştır. Onay da tütünü tanımlarken Vehbî’den aktarımla “Hem dahi lülede maruf vech üzere istimali şayi olan tütünün ismi Fâriside tenbâkû, Arapçada tabakadır” der (Onay 2004: 484).

Osmanlı sahası edebî metinlerde de yer bulan tütünün, Osmanlı üzerinden İran'a geçtiği bilinmektedir. (Seyyid Ali 1376: 45). Bu konuda yapılan çalışmada, tütünün edebî metinlerde yansımaları da işlenmiştir. (1376: 46-52)

Divan Edebiyatında tütün, çeşitli nazım şekillerinde beyit veya mısralarda, “tenbâkû”, “duhân” “nargile”, veya “tömbeki” olarak kullanılmıştır. Bu dizelerde tenbâkûnun, imge ve mazmun (Onay 2004: 484-487), (Levend 1984: 343) olarak özelde bireyin ruhsal halini anlattığı görülür. Tütünün divan edebiyatında kullanılışı ekseninde yapılmış bir diğer çalışmada ise tütün ve tömbeki hakkında kavramsal tarifi yanısıra şiirlerde tütünün kullanımı hakkında incelemeler bulunmaktadır. (Yorulmaz 2007: 323-332)

2. Eserlerin Kısa Tanıtımları ve Karşılaştırılmaları

2.1.Sâib'in Tenbâkû-nâmesi

Sebk-i Hindî'nin önemli şahsiyetlerinden Sâib'in mensur olarak kaleme aldığı bir mektuptur. Bu mektup, İranlı akademisyenlerce de tanıtılmış (Dıraşan 1367: 276-282) ve içeriği hakkında kısa değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Eserin farklı nüshalarının varlığı hakkında (Dıraşan, 1367: 276-282) bilgiler mevcuttur. Türkiye'de çeşitli mecmualarda bu mektuba rastlanabilir. Fakat Fasîh'in eseri ile birlikte, ne zaman ve nerede basıldığı bilgisi bulunmayan bir matbaa baskısı vardır.

Nüsha, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Yazma Eser Salonunda “Tenbâgunâme” adıyla 0123552 demirbaş ve 13797/SÖ arşiv numarasına kayıtlıdır. “Tenbaku-nâme” başlığı ile verilen 11 sayfalık basılı metnin 2 ve 6. Sayfaları arasında Sâib'in mektubu bulunur. Sayfa 7 ile 11 arasında da Fasîh'in eseri vardır. Fasîh'in eseri verilirken kullanılan başlık “*Tenbâkû-nâme-i Fasîh-i Mevlevî Der-Mukâbele-i Şâ'ib*” şeklindedir.

Sâib'in Türkiye'de bulunan bu mektubu ile İranlı akademisyenlerin esas alıp çalıştıkları metin neredeyse aynıdır. Küçük kelime farklılıkları görülür. Ama bu durum anlamı bozucu bir özellik taşımaz.

2.2.Fasîh'in Tenbâkû-nâmesi

Fasîh Ahmed'in mensur olarak kaleme aldığı eser, tütünün şaraba tercih edilmesini konu edinir. Eserin yazma nüshaları ile ilgili olarak Mustafa Çıpan'ın (2003: 36) verdiği bilgilerin yanısıra, tarafımızdan yapılan çalışmada (2014) yeni bulgular üzerinde durulmuştur. Tenbâkû-nâme'nin dördü yazma biri de basma nüshası görülerek yapılan çevriyazıda, eserin bir makale olduğu görüşüne yer verilmiştir. (2014: 151) Çıpan, 5 yazmayı tanıtmıştır, ama belirtilen bir yazma, kütüphane kayıtlarında yoktur. Bu durumda söz konusu makalenin bilinen 4 yazma nüshasının varlığı net bir bilgi olarak görülmektedir. Makalenin çevriyazı olarak yayınlanmasından sonra Fasîh'in “Kalem Risalesi” üzerinde de yaptığımız okumalarda, bir yazmanın der-kenârında Kalem Risalesi ile birlikte, “ve kitâbeş Tenbâkû” başlığı ile makalenin bir diğer yazma nüshası tespit edilmiştir. Bu yazma kaynakçada Ü3 olarak tanıtılmıştır.

2.3. Eserlerin Karşılaştırılmaları

Bu kısımda eserlerin şekil benzerlikleri, takip ettikleri metot ve diğer manzum metin iktibasları kısaca açıklanacaktır.

2.3. a. Eserin Başı

Her iki eser aynı beyitle başlar. Beyit, Sâib'e aittir. Sâib divanında bulunmayan bu kullanım, tamamıyla onun mektubuna özgüdür. İran'da konu üzerinde yapılan tüm

çalışmalarda bu beyit ve sonrasında gelen bir paragrafa atıfta bulunmaktadır. (Pürdavud 1331: 210-211, Dıraḥşan 1367: 276-282 Revendî, 1354: 217, Tahmasibî, 1384: 167-184)

بستم لب پياله ز آب شواب تلخ کردم به دود تلخ قناعت ز آب تلخ

Mef' ulü Fā' ilätü Mefā' ilü Fā' ilün

Bestem leb-i piyāle zi-ḥarf-i şarāb-ı telḫ

Kerem be-dūd-ı telḫ kanā'at zi-āb-ı telḫ (s.2 ve s.6)²

İran'da yapılan kitap ve makale çalışmalarında metinde beytin ilk kelimesi "bestem < بستم >" yerine "şustem < شستم >" şeklinde geçmektedir. (Diraḥşan, s. 278, Tahmasibî s. 179, Rāvendî s. 217, Pürdāvūd, s. 210). Fasîh'in el yazısı olan metinler dâhil elimizdeki tüm nüshalarda da kullanım < بستم > şeklindedir. Esas aldığımız matbu nüshada her iki eserin başlangıcı aynıdır.

2.3. b. Eserlerin Sonu

Sâib'in eserinin sonunda, Hafız'dan (Divan, s. 668) alıntılanan bir mısra bulunmaktadır:

دلم ربوده لولوو شپست شورا نگیز

Mefā' ilün Fe' ilätün Mefā' ilün Fe' ilün

Dilem rübüde-i lülü-veşist şür-engiz (s. 6)

Elimizde Sâib'in eserini de barındıran matbu nüshada, dizeden hemen sonra "şānî, Hâfız" ifadesi ile birlikte Hafız'a ait beytin ikinci dizesi eklenmiştir:

دروغ وعده و قتال وضع و رنگ آمیز

Dürüg-va' de vü kattāl-vaz' u reng-āmiz

Mısra Fasîh'in eserinde de iktibas olarak kullanılmıştır. Ama metnin bağlamına göre "kavlince" ibaresi ile mensur cümlede bulunur.³

İkinci mısra, Fasîh'in N nüshası olarak adlandırdığımız müellif hattında da görülmektedir. Diğer nüshalarda böyle bir kullanım yoktur.

Fasîh'in eserinin sonu Sâib'e göre farklı olup şöyledir:

Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün Mefā' ilün

Duḥān kim meclise bir ālet-i tuṭf u nevāzişdür

Faşiḥā bā' iş-i germ-ülfet-i ehl-i dānişdür

Egerçi mübtelā-yı āteş-i pür-süz ü firqatdur

Velî hem-demlük eyler bā' iş-i teskin-i süzişdür

2.3. c. Sâib'in eserindeki Manzumeler ve İktibaslar

Sâib'in mektubunda kaleme aldığı ve ilk başlangıç cümlesini oluşturan manzume dışında üç alıntı nazm bir de alıntı mensur cümle bulunmaktadır. Yukarıda da görüldüğü gibi Sâib'in mektubun sonunda Hâfız'dan alıntılacağı dize dışında Sadî'den ve Mevlâna'dan iktibas ettiği kullanımlar söz konusudur.

2.3.c.1. Sâdî'den alıntılanan mensur bir kullanım vardır. Gülistan (1389: 23) dibacesinde geçen iktibas, Sâib tarafından tenbâkû duman/tenbâkû; çekilirken ve her bir nefes alıp verilirken hayatın devam ettiriciliğine teşbih edilmiştir.

هر نفسی که فرو می رود ممد حیانتست و چون بر می آید مفرح ذات

Her nefesi ki mî-reved mümidd-i ḥayātest ve çün ber-mi-āyed müfferih-i zāt

2.3.c.2. Aşağıdaki beyit Mevlana'nın (1387: 1316) bir rubaisinin 3 ve 4. dizeleridir.

لیکن جو فرو شود کسی را خورشید در پیش محمد بجای خورشید چراغ

Ahreb

Lākin çü fūru şevēd kesī-rā hūrşīd

Der-pīş nehēd be-cāy-ı hūrşīd çerāğ

Beyit metinde (Nazm) başlığı ile verilmiştir. Mevlana divanında « لیکن » olarak geçen dizenin ilk kelimesi yerine « اری » ile başlayan beyitte, tenbâkû çırağa benzetilmiştir.

2.3.c.3. “mışra” başlığı ile verilen bir dizenin kime ait olduğu konusunda kesin bir yargı yoktur. Dize, bütün dumanının, yükselme özelliğine atfen, bütün dünyanın üzerinde koşan bir yükseklik olduğu anlam örüntülerini taşır:

بلندی که در اقطار عالم دویده

Bülendī ki der-aqtār-ı ‘ālem devīde

2.3. d. Fasîh’in eserindeki Manzumeler ve İktibaslar

Yukarıda geçtiği üzere, Sâib’in mektubunun başındaki manzum kısım Fasîh tarafından aynen alıntılanmıştır. Mektuptaki Hafız’a ait son dize veya beyit de iktibas edilmiştir. Bunlar dışında metinde Farsça ve Türkçe beş adet manzume bulunur. İkiisi Türkçe, biri de Farsça üç manzume Fasîh’e aittir. Diğer ikisinden biri ise Şeyhülislam Bahayî’ye aittir.

Sâib’den alıntılanan ilk beyit ile Sâib’in Hâfız’dan iktibası olan son dize(ler) dışında Sâib’de geçen diğer iktibas veya manzumelerin, ne Farsçası ne Türkçeye aktarılmış ne de anlam olarak çağrışımı Fasîh’in eserinde yoktur.

2.3. d. 1. Fasîh’e ait Farsça Manzume:

كلرا گذاشیم كه دارد جفاى خار از باغ عیش سنبل و ریاچین گرفته ایم

Mef’ ulü Fā’ ilātü Mefā’ ilü Fā’ ilün

Gül-rā güzāştım ki dāred cefā-yı hār

Ez-bāğ-ı ‘ayş sūnbül ü reyhān girifte ’im

2.3. d. 2. Türkçe manzumelerden aşağıdaki beytin kime ait olduğu belirtilmemiştir.

Fe’ ilātün Fe’ ilātün Fe’ ilātün Fe’ ilün

Lūlenūñ lūtfuñı olur mı mecāl inkāre

Böyle bir vāsīta yok būs-ı leb-i dildāre

2.3. d. 3. Aşağıdaki dize, Fasîh’e aittir.

Fā’ ilātün Fā’ ilātün Fā’ ilātün Fā’ ilün

Būlbül eyler ādemi mānend-i gonçe bir kadeh

2.3. d. 1. 4 Aşağıdaki beyit Şeyhülislam Bahayî Efendinin bir rubaisinin 3 ve 4. dizeleridir.

Ahreb

Āh itmege bîr bahānedür yoḥsa ele

Alur mu idüm duḥāmı ey sākī ben(Tolasa 1979: 236)

2.3.d.1.5 Aşağıdaki beyit de tüm nüshalarda belirtildiği üzere Fasîh'e aittir. Onay tarafından hazırlanan çalışmada (2004: s. 486) da bulunan dizeler, küçük bir farkla görülür. (İçli 2014:156)

Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün Mefâ' ilün

Duḥān kim meclise bir âlet-i lutf u nevâzişdür

Faşıḥā bā' iş-i germ-ül-fetî-i ehl-i dānişdür

Egerçi mübtelâ-yı âteş-i pür-sûz ü firkatdür

Vefî hem-demlük eyler bā' iş-i teskîn-i sūzişdür

2.3. e. İki Eserin Tür Olarak Değerlendirilmesi, Yazılış Amacı ve Anlatım Şekli

Sâib'in eseri bir **mektup**, Fasîh'inki ise bir **makaledir**. Fasîh, Sâib'in eserini görmüş ve ondan etkilenmiştir. Eserin giriş bölümünde, eseri gördüğünü, onun tenbâkû hakkındaki düşüncelerine de sadık kalarak, tenbâkûnun özelliklerini birer birer açıklamak için böyle bir eseri yazdığını belirtir. İfadelerden anlaşıldığına göre Fasîh'in bir tütün kullanıcısı olduğu da söylenebilir.

Sâib'in eserini yazma sebebi Fasîh'ten çok farklıdır. O şarabı bırakmış, tenbâkû kullanmaya başlamıştır. Bunu da arkadaşlarına yazdığı bu mektubuyla bildirmiştir. Elimizdeki matbu metinde asıl metne başlamadan önce gelen tanıtıcı mahiyetteki bilgi şöyledir:

"Evrenḡ-nişin-i kalem u suḡandāni Mevlānā Meḡhemmed Şā'ib İspāḡhāni Mekke-i Mükerrerede levş-i badeden dāmen-keş olup tenbākū-yı ḡoş-būyla ülfet-güzin olduğda yārān-ı 'Aceme irsāl eylediḡi mektūb-ı nev-peydā-tarz u üşlūbidur. Rahmetullāḡ" (s.2)

Mektupta Sâib, kendisinin şarabı bıraktığını şöyle belirtmektedir:

"Yaratılış silsilesinin tutukunu ve dünya meydanının karabahtlısı (olan ben), kadeh devletin boyunduruḡundan ve devamlı içme arzusundan kendimi kurtarıp, içki meclislerinden elimi eteḡimi çekip, içki kadehini de unutkanlık burcunda asılı bırakıp, tömbeki mensuplarının arasında katılmışım. Kadehin gözünü/içini, unutkanlık ayıbıyla doldurup nargilenin homurtulu sesine kanaat etmişim." (s.2-3)

Fasîh, eserinin giriş bölümünde tütünün sıfatlarını birer birer açıklayacağını, bu işlemi yaparken takip edeceği anlatım yolunu açıklar. Buna göre; Fasîh, ünlü bir ressam olan Manî gibi resim çizmesine bir ifade ile en iyi tezhipleri yapan bir bezekçi edasıyla sanatkârane bir tarz ve farklı desenleri/nakışları aynı kumaşta işleyen bir nakkaş üslubuyla doğru ve tutarlı bir şekilde duygularını açıkladığını belirtir. Bu bölümün sonunda tütünün her durumda şaraba tercih ettiğini açıkça ifade eder.

Sâib giriş ifadesinden sonra tütünü övmeye başlar. Bu durum eserin sonuna kadar devam eder. Fakat Fasîh'in eserinde ise, tütün ve şarap karşılaştırılır, tenbâkûnun şaraptan eksik tarafının olmadığı açıklanır, daha sonrasında ise tütünün övülmesine devam edilir. Bu ifade yolu, iki eserin birbirinden çok farklı olduğunu en iyi şekilde göstermektedir.

Bir diğer ifade ile; Sâib in eserinde, Fasîh'in eserinde olduğu gibi esaslı bir bâde-tenbâkû karşılaştırması yoktur. Ayrıca her iki eserde "tenbâkû" ile ilgili kullanılan sıfatlar, özellikler ve anlam örüntüleri açısından birbirinden çok farklıdır.

3. Anlam Örüntüleri Bakımından Sâib ve Fasîh'in Tenbâkû-nâme'leri

Bu kısımda, müelliflerden herbirinin tenbâkûyu nasıl işlediği ve tütünün eserlerdeki anlam örüntüleri aktarılmaya çalışılacaktır. Pek pazla benzerlik taşımayan iki eserde, benzer teşbih veya istiare unsurlarının varlığı da görülür. Anlam örüntüleri verilirken metinlerin günümüz Türkçesine aktarımı,⁴ tütün ile ne tür anlam ilişkilerinin kurulduğu ve çağrışım değerleri hakkında kısa açıklamalar yapılmıştır.

17. yüzyılda tenbâkû/tütün, nargile ile içildiğinden edebi metinlerde hep bu bağlamda değerlendirilmiştir. Tütün, nargile, nargilenin şekli, su, ateş, suya ve tütüne katılan koku verici maddeler ve duman gibi öğeler, metindeki anlam örüntülerini sağlamaya yardımcı bağlamlar kurar. Çalışmamız, her iki “Tenbâku-nâme” de tütünün ne tür anlam ilişkileri ile kullanıldığını kısa açıklamalarla aktarmaktan ibarettir. Metinde geçen her edebi sanatın adı, sayısı, kullanımı gibi bilgiler ise çalışmanın amacı dışındadır.

Fasîh’in eserindeki “tenbâkû” metaforları/mecazlarının bir kısmı, müellif tarafından şarap ile birlikte verildiğinden tarafımızdan da benzetme durumları, her iki nesnenin karşılaşması şeklinde sunulacaktır.

3.1. Sâib’e Göre Tenbâkû

Toprak’tan Doğan Güneş: Sâib tütünü, bitkilerin güneşi olarak tasvir eder. Tütün, kuruduktan sonra aldığı kızıl renk yönüyle güneşe benzetilmiştir. (s.3)

Altın Bitki: Tütün, kızıl sarı rengi yönüyle altına benzetilir. (s.3)

Arkadaşlık: Nargiledeki tütünün yanmışlığı, gönlü yanık fakat vefalı sıcak bir dosta teşbih edilmiştir. (s.6) Tütün’ün pençesi, tekellüfsüz, hoş geldin demeksizin herkesin içinde kök salmış ve muhabbet tohumları ekmıştır. (s.3) Sâib’e göre yanan tütün, hakkını arayan davacının ateş dilli bir dilekçesidir. (s.4) O bu yanıcı dilekçe ile hakkını savunmaktadır.

Tenbâkû, içki içenlerle arkadaş olduğu gibi, dervişlerle de dosttur. (s.4) Nargile, gösterişsiz hakiki bir arkadaşla benzetilmiştir. Nargile, senli benli, kendini olduğu gibi ifade eden bir arkadaşdır. (s.6) İçi ve dışı görünen nargile, suyun, ateşin, külün ve sesin tüm hareketleri ile tam anlamıyla şeffaftır. O içinde ne varsa dışarıya yansıtır. (s.6)

Nargile öyle bir nesnedir ki zorunluluk ve mecburiyet hissetmeden herkesle samimice kaynaşıp coşar. (s.6) Nargilede alınan her nefese suyun ve ateşin bir karşı koyması, kabullenmemesi gibi bir durum yoktur. Kim ondan bir nefes alırsa alsın o herkese aynı davranır ve aynı sesi ile sıcaklığı verir.

Tenbâkû, kararlı bir şahsiyete benzetilir. (s.6) Ne tür derdi olsa bile kim ondan bir nefes almak isterse bile edeb dairesinden uzaklaşmaz. Hem onların derdi ile hemhal olur hem de fazla bağışmaya sebebiyet vermez.

Nargile, ne kadar çok yanarsa yansın şikayet etmez. Her bir nefes alış verişinde onu içenler, ne kadar da yüreklerindeki acıyı ve şikayeti ona yansıtırlarsa bile nargile hiçbir şekilde şikayetin soğuk sözünü solumaz. (s.6) Dumanı hep sıcak yürek yangınıdır ve bu halinden şikayetçi de değildir.

Halvet ve Yalnızlık Arkadaş: Nargile, söz söyleyen bir suskundur. (s.5) Nargile, ayıpları açıklamaz, aksine gizler. o şenlik meclislerinde şarap ile açıklanan tüm gizli ayıpları söyleyenlerin ağızlarının mührüdür. (s.4) Tütün, yalnızlık halvetlerinin mumudur. Halvetin yalnızlığında tek dost, tütünün ışığıdır. (s.5) Nargilede yanan tütün, yalnızlıkta kişinin arkadaşı olduğu gibi, topluluk içinde de kişi ile hemhal olan özel dostudur. (s.5) Kişi bazen bir topluluk içinde de kendisi ile başbaşa kalmak ister. Nargile böyle bir dostluğu sağlar. Bu dostluk, onu içenin terennümlerine tercüman olmak ile sağlanır. Duman, gizli zikrin bir görüntüsü olarak da tarif edilir. (s.6) Nargile dumanı, yürekleri yanmış suskunların sessiz sesidir. Çıkan duman orada bir sesin olduğunu işaret eder. Bu durum, ateş olmayan yerden duman çıkmaz ile açıklandığında daha net ve açık bir anlam kazanır. Ama bu ses, sessiz bir konuşmacıdır. O da ses vermeden sessizlerin tercümanı olmaktadır. Bu sessizlik de duman ile eşdeğer olarak görülür.

Saç: Tenbâkû, sevgilinin saçına da teşbih edilmiştir. Bir tomar kurutulmuş tütün bitkisi, sevgilinin saçına teşbih edilmiş olup, kokusu da anbere benzetilmiştir. Ayrıca bu saç bir ipe ve zincire benzetilerek, sevgilinin kölesi ve esiri olarak Sâib'in boynundadır. (s.3). Tütün hem kemend hem de duman olarak boğaza tesir etmektedir. (s.5) Nargile dumanı, kemende benzetilmiş olup, güzellerin saçından daha etkin ve fazla olarak boğaza dolandır. Tenbâkûnun dumanı, sümbüle de benzetilir. Bu saçın dumanı/sümbülü, mecliste kanat çırpır. (s.5).

Nefes/Can: Alıp verilen her nefesteki duman, hayatın devam ettiricisi olan soluk ile eşdeğer görülmüştür. Sâib, tütünün dumanının içe çekilmesini soluk almaya benzetmiş ve onun hayat verici özellik taşıdığını ifade etmiştir. (s.3).Hz. İsa'nın can veren soluğu/nefesi, himmetini gücünü ve kaynağını, tütünün soluğundan almaktadır. (s.5) Tütün dumanı ve içe çekilmesi, alınan nefes ile saba rüzgarı arasında da bir bağ kurulduğu görülür. (s.5) Buna göre, nargile dumanı ve havası, bir saba rüzgârı gibidir ve tüm alemleri kaplayan tatlı bir soluktur. Bu rüzgâr kişiye mutluluk verir.

Kuş: Nargilenin el ile tutulan marpuç kısmı, Sâib'e göre herkes ile tanışık olup elde, evde beslenmiştir. Bu yönüyle herkesle dostluk kurabilen bir muhabbet kuşu anlamı oluşturulur. (s.3). Tenbâkû, şekli ve renkleriyle, farklı iplerle örülmesi ve süslenmesiyle Cennet tavusuna da benzetilmiştir. (s.4). Güzeli söz söyleyen bir kekliktir. (s.5) Nargile dumanı, bir saadet kuşuna da benzetilir. (s.5) Dumanın baş üstüne kadar yükselmesi ile teşbih unsuru sağlanır. Baş üstünde kümelenen duman bir kuş gibidir. Bu kuş, insanların başına mutluluk gölgesi salmıştır.

Semender: Sâib, nargilenin lülesini, başına ateşten külah takmış bir semendere benzetmektedir. (s.4).

Bülbül: Nargilenin çıkardığı homurtu, Sâib tarafından Bülbül sesine benzetilmiştir. Bu ses yaz kış tüm mevsimlerde vardır. Herhangi bir vakitle sınırlı değildir. Her bir nefes alıp verildiğinde bülbülün gül gibi kızarmış tütüne nağmeler okuduğu anlam ilişkisi görülür. (s.3). Nargilenin tamamı da bir bülbül şekli gibi düşünülmüş olup, lüle de onun gagasıdır. Bu gaga, gonca gül gibidir. (s.4).

Kelebek: Nargilenin lülesi, kanatlarına ateşten mektup bağlamış bir kelebeğe de benzetilmektedir. (s.4).

Mecnûn: Nargilenin marpuçu Sâib gözünde, Leylâ'nın saçına takılmış, kapılmış sevdalı Mecnun'u imler. Aynı Mecnun, içi boş olarak Leylâ'nın özünü yansıtmaktadır. Nargileden çıkan ses de, Mecnûn sayesinde duyulur. (s.4).

Ayna: Nargilenin cam bölümü ve içindeki su, aynaya benzetilir. (s.4). Bu ayna körlere konuşma öğretir. Çıkan homurtu papağanın sesine benzetilir. Ama bu defa öğretici olan papağandır ve görmeyenlere konuşma talimi yaptırır. Çıkan homurtu, gözle görülmez, duyulur. Böylece orada bir nargile olduğu ve birilerinin dumanı çektiği anlaşılır. Görmeyenler de bu mekânı ve durumunu tanırlar.

Gül: Nargile, bülbül sesi çıkaran bir Gül'e benzetilir. Lülenin üzerinde kızarmış ateş rengi yönüyle güle benzer, bu ateşin varlığı sonucu, içe çekilen duman sudan geçer ve bülbül gibi ses çıkarır. (s.4). Nargilede yanan tütünün bağı, güle benzetilir. O da gül gibi bağına açmıştır. (s.6) Fakat aradaki fark, bu gül goncasını ona nefes verenler açmaktadır. Gül ise hayasızlık edip kendi göğsünü kendisi açmaktadır. Bu durumda tenbâkû, gül ile farklı bir benzeşim ile sunulmaktadır.

Bayrak: Tütünün yükselen dumanı dünya üzerinde dalgalanır. Çıktığı yükseklik de onun yüksekliğinin bir işaretidir. Sâib bu ifade ile tütünün yüceliğini belirtmektedir. (s.4)

Tenbâkûnun ateş ve dumanı, Dahhak'a baş kaldıran Kave (demirci, isyancı)'nin bayrağıdır. Yani Kaviyânilerin bağırağı onun dumanından havasından dolayı dalgalanır. (s.5) Nargile dumanı, savaş kazanmışlığın ve ocak tütme ile eşdeğer bir durumu tarif eder. (s.5) Her bir duman, savaş kazanmışlığın eğlencesi ve göstergesidir. Dumanın tütmesi ile bayrağın dalgalanması arasında bir bağ kurulmuştur.

Saltanat: Süleyman'ın emir yüzüğü de emir verme yetkisini, tenbâkûdan alır. (s.5)

Pusula: Yanan tütün, yön gösterici bir pusuladır. Ateşe tapanların kiblesini gösterir. (s.4)

Eğlence: Tenbâkû, Sâib'e göre yoksunların, garip gurebanın eğlence yaprağıdır. Eğlencelerde sallayabileceği değerli mendilleri yoktur ama, tütün yaprakları vardır. (s.4) Nargile meclis kurmakta da meşhurdur. O ışıyla meclise şevk ve eğlence vererek içkinin başında kadeh kırmıştır. (s.5)

Meşale: Tenbâkû, bir meşaledir. Bu meşale, tütünün kendi yüzünün yakılması sonucu oluşmuştur. O kızarmış tütün, bir kıvılcım gibidir. Böylece tüm nargile, meclisi şekvendirir. (s.4)

Ateş-Sıcaklık: Tütün ateşi zemheri soğuklarına karşı duran bir sıcaklıktır. (s.4)

Aşk: Nargilenin ağızlığı ve dolayısıyla yanarak kızaran tütün, aşk gibidir. Ki bu aşk, ufukların meşhur kızılığı gibidir. Ayrıca bu aşk, her dudaktan bir tat alarak farklı ateşler salmaktadır. (s.4)

Süt: Nargilede yanan tütün, suyun derinliklerine işleyerek, şekerin tadına doymuş bir süt gibidir. (s.4) Tütünün dumanı da onu içenlerin tüm hücrelerine sirayet eder.

Mihenik Taşı: Tütün, bir mihenik taşıdır. Bu özelliğiyle o kişilerin yapılarını, sağlamlığını ölçer. (s.4)

Sevgili: Sâib tenbâkûyu, sevinç gözlerine sürme çeken bir sevgiliye benzetmektedir. (s.4) Tütünün dumanı, güzel gözlü sevgililerin gözüne sürme çeker. (s.5) Dumanın akışı, ve ateşin varlığı, tüm bakışları kendine çeker. (s.5) Tütün, sevgilinin kızaran yüzüne benzetilmiştir.

Kilit: Nargile, yüreği karanlık olanların ağzının kilididir. (s.4) Tenbâkû, sükûnetin ve acıyı sineye çekmenin simgesidir. Tütün çeken kişinin derdi o duman ile kilitlenmiştir.

Merhem: Nargile tütünün külü, insanların yarasına merhemdir. (s.5)

Felek: Dünyanın döngüsü, nargilenin hareketleri ile meşhur olmuştur. (s.5) Feleğin çarkı, nargiledeki suyun dolanmasından dolayı yönünü şaşırır. (s.5)

Bilinç: Nargilenin yücelik kulağı, herşeyi duyacak bir özelliktedir. (s.5) Tenbâkû, kişiyi uyanık tuttuğu için, kişiye duyma yeteneği kazandırır. Kişilerin duyma sınırını en üstün mertebeye çıkarır. Çünkü sessizlik ortamı sağlar.

Süngü: Nargilenin elle tutulan bölümü de bir süngüye benzetilmiş olup sevgililerin/güzellerin gamze okundan daha derin yara açtığı ifade edilmektedir. (s.5)

Ateş ve Sıcaklık: Nargilenin ateşi ve dumanı da insanların donmuş ve soluk nefeslerine de sıcaklık verir. (s.5) Tenbâkû, sıcakkanlılık tohumunu yürekler tarlasına ekmış bir kişi olarak tasvir edilir. (s.6) Nargilenin ateş ve suyu barındırması da onun ne kadar değerli ve önemli olduğunu ayrıca göstermektedir. Tütün yanarken oluşan ateş, su ile birlikte yaşam sürer. (s.5-6) Nargile, ateş ve suyun birlikte içilmesi ile de anlam ilişkisi birlikteliği taşır. Nargilenin kendisi bir yönüyle ateşi su ile içer. (s.6) Görünürde tütünün ateş parıltılarıyla içini göstermesi gibi, aslında gönülleri, kendisini açmaktadır. Nargile ile alınan her nefes,

gönüllerin dışa yansımalarıdır. Bu yansıma tütünün ateş ile parlamasıdır. (s.6) Gönüllerin açılması ve ferah olması da yine nargile ile açıklanır. Nargilenin yüreği yanıktır. (s.6) Tütünün ateşte yanması ile yürek yanıklığı arasında bir bağ kurulmuştur. Koynunda ateş taşıyan birisine teşbih edilir. Nargilede yanan tütün, utanma perdesini, kelebek kanadı gibi yakmıştır. Yüzü de ateş gibidir. Tütün, ateşte yanarak kendi utangaçlığı atar. (s.4) Kendini aleni bir şekilde tanıtır.

Arındırıcılık: Nargile suyu, tütün ateşi ve dumanıyla ısınması, yani suyun sıcaklığı yönüyle karışıklıktan, kötülüklerden arındırma özelliği ile de övülür. (s.6) Tütünün dumanı/ateşi sudan geçip arınır. Suyun arındırıcılık özelliği ve nargile arasındaki bu ilişki ile tenbâkûnun önemli bir nesne olduğu vurgulanır.

At: Nargile dumanı, ateşten kanatları olan bir ata benzetilir. (s.6) Atın süvarisi ise Süleymandır. Süleymanın rüzgara hükmetmesi gibi, kişinin nefesi de bir rüzgar olarak sıcaklık ile birlikte dumanı harekete geçirir. Sıcaklığın uçuluğu artırıcı özelliği de böylece vurgulanmış olur.

İnci: Sevgilinin inci yüzlü ve dişli oluşu da farklı anlamlar barındırmaktadır. İnci suda bulunur. Duman da suya dalıp bu inci yüzlü ile karşılaşır. Tütünü içen kişi bu duman ve inciye tutkun olur. Gönül bir inci yüzlü güzelin/dumanın tuzağına düşmüştür/kapılmıştır. (s.6) Dumanın kemende benzetilmişliği ve dumanın bir ağ gibi, avlayıcılık özelliği de vurgulanmaktadır.

3.2.Fasîh'e Göre Tenbâkû

Fasîh'e göre *Bâdede aranan esas şey renk ve tat iken tenbâkûda ateşin parlaklığı ile suyun gönlü cezbeden kokusu vardır.* (s.8)

Fasîh'e göre nargiledeki ateş, şaraptaki ateşten daha parlak ve görünürdür. Şarabın ateşi mecazî iken nargilenin ateşi bir gerçekliktir. Ayrıca badenin rengi ve tadı gibi nargilenin de renk ve tat yönüyle güzelliğinin yanı sıra nargilenin suyunun gönlü cezbeden bir kokusu vardır. Bu anlam örüntüsünde bir anlamda şarabın kokusunu eleştirisi bulunmaktadır.

Bâde efkâr dağıtırken Tenbâkû aklı başa getirir. (s.8)

Şarabın ve nargilenin içilme sebepleri ve işlevlerinin sunulduğu bu karşılaştırmada; şarap yerilmişken tenbâkû övülmüştür. Şarap kişinin aklını başından alırken tütün tam tersi bir istikamette aklı başa getirir. Bir diğer ifade ile bade yok edici iken tütün birleştiricidir ve toplayıcıdır.

Bâde uykunun mayası olduğu için yaşanacak zamanı, uykuda geçirtip kısaltırken tenbâkû ise uyanıklığın sermayesidir, hayatın, an be an yaşanılıp, tadına varılmasını sağlar. (s.8)

Şarap içildikten sonra kişinin kendinden geçmesi sonucu gelen uyuşukluk ve uykunun, kişinin yaşanacak vaktini aldığı yönüyle eleştirilmesi söz konusu iken, tenbâkûnun hayatın her yönüyle yaşanılıp tadına varılmasını sağlayan bir uyanıklığın sermayesi olduğu vurgulanır. Çünkü tütün/duman, kişiyi uykudan uzak tutar.

Şarap süslü, latif güzellerin (kadınların) dudağına benzemekle ayrıcalık davası güderken Tenbâkû ise sevgilinin tatlı dudaklarını öpmeye vasıta olmakla övünür. (s.8)

Şarabın rengi ve kadehin de kenarlarının şekil olarak güzellerin dudağına benzetilmesi, bundan dolayı da şarabın övülmesine karşın; Tenbâkû ağızlığıyla sevgilinin tatlı dudaklarını öpmeye bir vasıttır. Aşğın maşuku ile aynı nargileden tütün içmiş olması düşünüldüğünde, sevgilinin ağzının öpüldüğü daha açık bir şekilde görünür. Bu durum bir sonraki beyit ile anlam pekiştirilerek bir daha verilir.

Sevgilinin dudağını öpmeye ondan başka vasıta yok iken lülenin lütfunu inkâra cesaret edilebilir mi? (s.8) Bu durumda lüle, sevgilinin dudağını öpmenin bir vasıtası olarak telakki edilmiştir.

Bâde her vakit bir sırdaşa ve mahremiyete muhtaç iken Tenbâkû ise her zaman mahremiyetleri defeder. (s.8)

Şarabın tek başına içilmemesi, bir devir halinde topluluk içinde tüketilmesi ve şarap içilirken başkaları ile dertleşmesine atıfta bulunularak, tenbâkûnun böyle bir mahrem arkadaşlığına ve sırdaşa gerek duymaması yönüyle övüldüğü görülür. Tütün kullanan için tek sırdaş tenbâkû olmaktadır. Fakat şarap içilirken her zaman bir sırdaş ve mahrem bulunur.

Bâde kavgâ, tartışma, bozgunculuğun ve anlamsız sözlerin çoğalmasına sebep iken Tenbâkû, dedikoduya engel olduğu gibi, sessizlik ve huzur sağlar. (s.8)

Şarabın içenler ve çevredekiler arasındaki iletişimi eleştirilir. Tenbâkû ise çevre ve bireyin kendi içindeki uyumu sebebiyle övülür. Çünkü şarap içen kişilerin bağışmaları, tartışmaları, bozgunculuk çıkarmaları ve anlamsız sözler sarf etmesi imkân dâhilindedir. Fakat tütün içmek, dedikoduya bile engeldir. Ayrıca tütün, sessizlik ve huzur sağlar. Her kes nargilesini sessizlik içinde içer. Hiçbir bağışma ve kötü söz olmaz. Etraf huzurla kaplıdır. Ayrıca kişiyi kendinden geçirip anlamsız sözler söylemesine de sebep olmaz.

Şarabın kavgacı tabiatı, iştret erbabının (onu içenlerin) yüzünün utançtan kıpkırmızı olmasına neden olurken, tenbâkûnun gönlü cezbeden ıtırı, sohbet ehlinin dimağına hoş kokular salar. (s.8-9)

Şarap, tabiatı itibariyle ateşli ve kavgacıdır. O içen kişinin içini de ateşlendirir. Rengi kızgınlığın rengi olup, bu kızgınlık/kırmızı renk, utançlığın rengi olan kırmızılık ile önemli bir iletişim halindedir. Çünkü şarabı içen kişi daha sonra, yaptıklarından, söylediklerinden ve bozgunculuğundan dolayı pişmanlık duyar ve utançtan kızarır. Fakat tenbâkû, sohbet esnasında kişilerin zihinlerine, duyuş zevklerine hoş kokular salar, her bir söz kişileri cezbeden bir ıtır haline döner. Bu ıtır, tütüne karıştırılır ve tütünle birlikte içilir. Tütün bu yönüyle de şaraba tercih edilerek kullanımında fayda gözetilir.

Saf ve hilesiz şarap, dumanı olmayan dik başlı bir ateş iken Hoş kokulu Tenbâkû ise ateşi bol bir dumandır. (s.9)

Şarabın dumansız bir ateş olduğu, enerji verdiği ve başı dik olarak yükseldiği gibi durumlar onun değeri açısından sürekli gündeme getirilir. Fakat tenbâkûnun ondan geri kalır tarafı yoktur. O ateşi bol olan bir duman olarak övülür. Çünkü daha yükseklerle erişen, başı daha yücelerde olan bir nesne halini alır. Ateşi, etkisi ve enerjisi o kadar çoktur ki yükseklerde uçan bir ruh haline bür(ün)ür.

Goncaya benzeyen kadehteki şarap; bir bülbül gibi, aşk ehlini, (kişiyi) derdini beyan etmek için harekete geçiren bir ifade aracı ise tenbâkûnun ateşi ise tan yerinin kızılığına (güneşe) benzediği için sır ehlinin içindeki acıları açığa çıkarır. (s.9)

Şarap içen kişiler, dertlerini, acılarını ve arzularını arada bir engel olmadan, çekinmeden ve utanmadan sevdiklerine ifade edebilirler. Bu şarabın oluşturduğu bir etkidir. Ve aradaki perdeleri kaldırmak adına güzeldir. Fakat tenbâkûnun ateşi ise bir güneş gibidir. Bu güneş doğunca sır ehlinin içindeki tüm acılar da aydınlanır. Artık onun konuşmasına ve kendisini ifade etmesine gerek bile kalmaz. Çünkü tenbâkû bir güneş gibi onun içini aydınlatmış ve çevredekilere yansıtmıştır. Herkes de tütün içenin acısını, derdini ve arzularını tümüyle görür.

Ey saki eğer tömbeki ah etmemin bahanesi olmasaydı, onu elime alır mıydım hiç? (s.9)

Tütün, ah etmek için bir bahanedir. Yoksa o da içilmez.

Mey zevk ve safa erbabının ayağının toprağına (bir) damla (Cem Hakkı) olarak düşmeye tutkun iken Tömbeki vefa ve hakikat ehli için bin parça olur. (s.9)

Şarapta toprağın hakkı vardır. Şarabın bir damlası, toprak ve Cem hakkı için toprağa dökülür. Bu durum, şarabın toprağa olan tutkusu ile de eşdeğerdir. Fakat tenbâkû, vefa ve hakikat ehli için bin parça olur. Tütünün yandıktan sonra kül oluşuna atfen, onun hakikat ehli uğruna bin parça olarak ne kadar saygılı ve değerli bir nesne olduğu vurgulanır.

Mey, büyük küçük her insanın eli altında, sakinin güzelleri/sevgilileri gibi elden ele dolaşırken, tenbâkû ise genellikle kaşlı yüzük gibi yalnızca bir kişiye mahsustur. (s.9)

Şarabın meclislerde içilme adabındaki devredilme durumunun bir eleştirisi vardır. O herkesin eline düşen bir sevgili gibidir. Ayrıca sakinin taktığı yüzükler gibidir. Fakat tenbâkû, kaşlı bir yüzük gibi, sadece bir kişiye mahsustur. Nargilenin kişilere özel olarak sunulması ile şarabın aynı tasta içilmesi geleneğinin de bir karşılaştırması da söz konusudur.

Şarap renkli kadeh, gül yanaklı sevgilinin yüzünü ve rengini temsil ederken tenbâkûnun ud kokulu dumanı ise sümbül saçlı güzellerin omuza dökülen saçlarının parlaklığını ve rengini temsil eder. (s.9)

Şarabın rengi, sevgililerin gül yüzlerine teşbih edilir. Tenbâkû ise, kıvrım kıvrım olup hoş kokular salan güzellerin saçıdır. Bu saçlar, omuza kadar dökülür ve sümbül gibi kokular salar. En önemlisi ise altın renginde olan tütünün parlaklığıdır. Bu parlaklık ise tenbâkûnun en önemli özelliğidir.

Şarap, tevbekâr veya tevbe etmeyen tüm şairlerin övdüğü bir nesne iken, Tömbeki, Mevlana Sâib 'in şeref belgesine göre kusursuz ve övülmeye layık bir kavramdır/nesnedir. (s.9-10)

Şarap, ister helal ister de haram olarak telakki edilsin, birçok şairce iki yönlü olarak, yani hem olumlu hem olumsuz özellikleri ile övülür veya yerilir. Ama tenbâkû her zaman kusursuzluğuyla övülür. Henüz hiçbir şair onu olumsuz özellikleri ile tasvir etmemiştir. Bu durum Sâib gibi bir şairin Tenbâkû-nâme'sinde de görülür. O metin, tütünün şeref belgesidir.

Tenbâkû/nargile; sayısız kıvrımları ve katmanları olan güzellerin saçı gibi seçilmiş ve yücedir. Bu benzerlik, lülenin şeklinden hareketle duman içe çekilirken suyun fokurdayarak girdaplar oluşturması ile kurulur. (s.10)

Tenbâkûnun çıkardığı her nağme, bülbülün menekşe bahçesindeki arzu dolu terennümleri gibidir. (s.10)

Tenbâkû, boğumlu kamçısı ve çıkardığı ses; en güzel makamlardan biri olan muhayyer sümbüle nağmeleri ve avazı gibidir. Böylece ağza alındığında şeker kamışı gibi zevk erbabına lezzet verir. (s.10) Tenbâkûnun işlenmiş kamçısı, halkârî/telkarî gibi ince tel ile yapılmış ziynet gibidir. Şairin/Sanatçının da kelimeleri tek tek bir araya getirerek eser meydana getirmesi, telkârî ustasının çalışmasına benzer. Böylece sanatlı bir yapıt ortaya çıkar. (s.10)

Tütün yapraklarının düzenli bir şekilde sarılarak yapılan tömbeki, gönlü yanık âşıklara şevk veren sevgilinin mektuplarının tomarı gibidir. Yine Şam ve Irak tüccarlarının elindeki hoşnutluk ve keyif veren güzel elbiselik kumaş topuna benzer. (s.10) Tenbâkûnun kırmızı-

ya çalan her yaprağı, tatlı ve güzel beyan sahibi fasih ediplerin tatlı ve lezzetli sözleri gibidir. (s.10)

Tenbâkûnun marpucu gül bahçesinin görünen en görkemli taze fidanı gibi basiret sahiplerine hoş görünür ve gönülde yer tutar. (s.10) Tenbâkû, eğlence meclisinin ateşinin sıcaklığıyla ud, amber ve miskin hoş kokularının birbirine karışmasıdır. (s.11)

Tenbâkû, yanakları ateş gibi olan bir Frenk dilberidir ki kıvrım kıvrım örme kuşağın ve günahkâr kâkülüne kâfirler ve Müslümanlar tutkundurlar. Tenbâkû, kara yağız bir Habeşî'dir ki Allah vergisi olan ağırbaşlı güzelliğine bütün erkek ve kadınlar gönüllerini kaptırarak âşık olmuşlardır. (s.10-11)

Tenbâkûnun dumanı, ilim ver irfan ehlinin sıcak ve samimi sohbetlerini sağlayan ve meclisi okşayıcı taltif edici bir lütuf aracıdır. Her ne kadar yanıklığın/âşıklığın ve ayrılık ateşinin müptelası ise de kişinin acısını dindirip ona yoldaşlık eder. (s.11)

SONUÇ

Yazı dilinde, tütün ve tütün ile ilgili nesneler veya konular, genel kamı olarak yeni kıtanın/Amerika'nın keşfinden sonra işlenmeye başlanmıştır. Öncelikle tıp konulu eserlerde görülen tütün daha sonraları edebi metinlerde de işlenmiştir. Hem İran hem de Anadolu coğrafyasında 17. Yüzyılda edebi metinlerde görülen tütün üzerinde, Sebk-i Hindî üslubunun önemli şairlerinden biri Anadolu/Osmanlı diğeri de İran coğrafyasında yetişen Fasîh ve Sâib'in müstakil yazıları bulunmaktadır.

Sâib'in eseri, Mekke'den İran'a arkadaşlarına gönderilmiş bir mektuptur. Muhtevasında kendisinin şarap içmeyi bıraktığı ve tenbâkû kullanmaya başladığı belirtilmektedir. Yazılma amacı bu olmakla birlikte mektupta tenbâkûnun çeşitli özellikleri de sıralanmıştır. Sâib tenbâkûnun sıfatlarını verirken çeşitli nesnelerle olan iletişimini yeni anlam örüntüleri ile sağlamıştır. Eser baştan sona, tütünün ülkü değer özellikleri ekseninde olumlu benzetmelerle süslenmiştir. Eserin hiçbir yerinde tütünün kötü veya olumsuz ya da sağlıksız olduğuna dair bir bilgi veya ima yoktur.

Fasîh'in eseri ise makale formundadır. Fasîh, üstad kabul ettiği Sâib'in eserini görmüş ve ondan etkilenmiştir. İki eser de tenbâkû övgüsü üzerine kuruludur. Aynı konuyu barındırmasına rağmen Fasîh'in eserinde baştan sona bir tütün övgüsü yoktur. Fasîh'in kendi eliyle yazdığı nüshanın başlığı ve metnin içeriğine bakıldığında makalenin muhtevasının *tenbâkûnun şaraba tercih edilmesi* olduğu görülür. Sâib'in tenbâkû çerçevesinde kurduğu anlam ilişkileri ve benzetme unsurları Fasîh'in eserinde tam anlamıyla görülmez. Kesin ve net bilinen en önemli olgu olan 'Şarap ve Tenbâkû'nun karşılaştırılması, Sâib'in eserinde hiçbir şekilde yoktur. Bir diğer ifade ile Fasîh'in eseri Şarap ve tenbâkûnun karşılaştırılması ve tütünün övgüsü iken Sâib'in eseri sadece tenbâkûnun methidir.

Her iki eserdeki manzumeler ve iktibaslara bakıldığında Fasîh'in eserinin daha zengin olduğu görülür.

Tenbâkû, her iki metinde çeşitli anlam ilişkileri ile görülür. Bunlardan en önemlisi, anasır-ı erbaanın görünümüdür. Tenbâkû, dört unsur ile çeşitli yönlerden anlam örüntüleri kurar. Dumanı içine çekilen bir öge olarak da yine her iki eserde etki-tepki açısından da çeşitli işlevlere sahip olduğu vurgulanan tenbâkû, varlık âlemindeki çeşitli nesnelerle ve kavramlarla benzerlik ilişkisi bağlamında da işlenmiştir. Bayrak, sünbül ve pusula gibi nesnelerin yanısıra, arkadaşlık, samimiyet kavramları bunlardan bazılarıdır.

Eserlerde tenbâkû, özellikle bireyselleşme, kendi olma, huzur, uyanıklık, yalnızlık, ar-kadaşlık, eğlence ve bilinç anlam örüntüleri içinde sembolik düzlemde temsil edilir.

Nargileyi oluşturan araç ve gereçlerin, özellikle nargilenin muhteviyatı olan tütünün, suyun, dumanın, nargileye katılan koku verici unsurların imgesel açılımlarının yapıldığı her iki eser, edebi sanatlar, sembolik düzlem ve mazmun/imge yönünden oldukça zengindir.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan. Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim. Cilt 4. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.

Aktulum, Kubilay. (2007). *Metinlerarası İlişkiler*, Üçüncü Basım. Ankara : Öteki Yayınevi
Bilecik, Fahrünnisa (2007). "Tütün Kağıdı". [yazan] Emine Gürsoy Naskali. Tütün Kitabı. (s. 599-603.) İstanbul: Kitabevi

Coşkun, Menderes. Sözü'n Büyüsü Edebi Sanatlar. İstanbul: Dergah Yayınları, 2012.

Devellioğlu, Ferit (2010). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara : Aydın Kitabevi
Dıraşan, Mehdi (1376). Dü Eser-i Nev-yafte Ez-nesr-i Sâib ve Sebki Nesr-i U, Mecelle-i Danişgâh-ı Edebiyat u Ulum-ı İnsânî, Danişgâh-ı Tahrân, Şumare 105, sh. 276-282

Ecevit, Yıldız (2008). *Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*. 5. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları

Fasîh, Tenbâkûnâme, (M) Mevlana Müzesi İhtisas Kütüphanesi 1178. vr 128a-129a.

Fasîh, Tenbâkûnâme, (N) Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa 1514. vr. 134b-135a.

Fasîh, Tenbâkûnâme, (Ü1) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi F.Y 297. vr. 23b-24b.

Fasîh, Tenbâkûnâme, (Ü2) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T.Y 5561. vr. 104b-106a.

Fasîh, Tenbâkûnâme, (Ü3) İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, İbnül Emin Mahmut Kemal Yazmaları, İbn 2833, 63b-64b

Hafız Şirâzî (1992). *Hafız Divanı*. [çev.] Abdalbaki Gölpınarlı. İstanbul : Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Hafız-ı Şirâzî, (1391) *Divan-ı Kâmil ve Câmi-i Hâce-i Şirâz* (Be-guşîş-i Üstad Abbas Attârî Kirmânî,) Tahrân: Neşr-i Asım

Hafız-ı Şirâzî, (1992.) *Hafız Divanı*, (Çev. Abdalbaki Gölpınarlı), İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Kanar, Mehmet (2010) *Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul : Derin Yayınları

Levend, Agah Sırrı (1984). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul : Enderun Kitabevi

Levend, Agah Sırrı (1998) *Türk Edebiyatı Tarihi*, 4. Baskı. Ankara : Türk Tarih Kurumu
Mevlana Celaleddin Rumî (1387), *Külliyat-ı Divan-ı Şems (Divan-ı Kebir)*, (Tashih: Bediüzzaman Firuzanfer), Tahrân: İntişarat-ı Mihrdâd

Muhammed Sâib . *Tenbagunâme*. 1379/SÖ, Seyfettin Özege, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi

Onay, Ahmet Talat (2004). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. [dü.] Cemal Kurnaz. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları

Özdenören, Rasim (2006). *Yazı, İmge ve Gerçeklik*, 2. Baskı. İstanbul : İz Yayıncılık

Pala İskender (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara : Akçağ Yayınları

Purdavud İbrahim (1331), Hümmüzd-nâme, Çap-ı Evvel, Encümen-i İran-Şinâsî, Tahrân.

Redhouse, Sir James W (2006). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul : Çağrı Yayınları

Revendî Murtaza, (1354) Tarih-i İctimai-yi İran, Tahrân: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir

- Sâdî-î Şîrâzî, (1389) *Külliyat-ı Sâdî*, (Tashîh Bahauddin Hürremşâhî) İntişârât-ı Dostân, Tahran.
- Saraç, M.A. Yekta. Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat. İstanbul: 3F, 2007
- Seyyid Ali, Al-i Davud (1376), “Sabika-i Tenbâkû vü nikûhiş-i An Der-Edeb-i Farsî-i Îrân u Hind”, *Mecelle-i Nâme-i Parsî*, Tabistan, Şumare 5, sh. 44-52
- Steingass, Francis Joseph (2005). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. İstanbul : Çağrı Yayınları
- Şemsettin Sami (1996). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul : Çağrı Yayınları
- Şen, Mesut (2007). “Tütünle İlgili Kelimeler Üzerine”. [yazan] Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*. İstanbul : Kitabevi, s. 203-220
- Tahmasibî, Feridun, Nuryân Mehdî, İsfercânî İshak (1384); “Baz-tâb-ı Pedîde-i İtiyâd Der-Şîr-i Sâib”, *Mecelle-i Dânişgede-i Edebiyat ve Ulum-ı İnsânî, Danişgâh-ı İsfahan, Tabistân*, Şumare 41, sh. 167-184
- Ünal, Metin (2007). “Tütün’ün Dört Yüz Yılı”. [yazan] Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*, (s. 17-33). İstanbul : Kitabevi
- Yetiş, Kazım (2006). *Belağatten Retoriğe*, İstanbul : Kitabevi Yayınları
- Yılmaz, Fehmi (2012). “Tütün”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi Cilt 42*, İstanbul : Türkiye Diyanet Vakfı, s. 1-4.
- Yorulmaz, Hüseyin (2007). “Divan Şiirinde Tütün ya da Tömbeki”. [yazan] Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı* s. 323-332, İstanbul: Kitabevi

¹ Tenbâkû kelimesinin tarihsel seyri ve analizi için bkz. Ahmet İçli (2014), “Fasîh’in Tenbâkû-nâmesi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi C.7 S. 31*, s. 149-157; Mesut Şen, (2007). “Tütünle İlgili Kelimeler Üzerine”. [yazan] Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*, İstanbul : Kitabevi, s. 203-220; Hüseyin Yorulmaz, (2007). “Divan Şiirinde Tütün ya da Tömbeki”. [yazan] Emine Gürsoy Naskali. *Tütün Kitabı*, İstanbul : Kitabevi, s. 323-332.

² Metinde parantez içinde belirtilen sayfa numaraları, tıpkıbasımdaki sayfa numaralarına tekabül etmektedir.

³ Tarafımızdan çevriyazısı verilen metinde geçen ikinci dizede yapılan okuma hatası, bu makalede düzeltilmiştir. Bkz. S. 155

⁴ İfadeler tarafımızdan Türkçeye aktarılmıştır. Her iki eserde görülen benzetme ögeleri için, eserlerin birlikte görüldüğü matbaada basılı metinler esas alınmıştır. Saib’den Yapılan alıntılar adı geçen yayının ilk 2-6. sayfalarında Fasîh’ten yapılan alıntılar ise 7-11. Sayfalarda geçmektedir. Ekte tıpkıbasım olarak vereceğimiz bu metinler ile amaç, her iki eseri de aynı yerde ve aynı yazı ile görebilmektir. Fasîh’in makalesi üzerinde tarafımızdan çevriyazıya aktarma ve kısa tanıtım yazısı ile birlikte bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma dördü yazma biri de basma olan beş nüsha eksenli bir okumadır. Günümüz Türkçesi ile verilen Fasîh’in tenbâkû-nâmesinde söz konusu makalemizden yararlanılmıştır. Bkz. Ahmet İçli (2014) “Fasîh’in Tenbâkû-nâmesi” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi C.7 S. 31*, s. 149-157.

معاد است از ترجیح تنبکوی عسکریه بر سایر موی
 فاشین Tenbükü-nâmesi
 Hatt-ı Destile

بسم رب یسریه فی سبیل ربی
 فی حقیقه سنجیده زای صباب اولوب بوی مطهر غزلت مسک و کثیرا مرغیا
 نفیس نفس الامر سینه عازم و ذائب اولغده ترتیب یسریه اوصاف
 و خانی که سحاب سفید غازی آسمان عیش و عشرت و کاکل سبنا
 مشکای غویان کبر سبب الف و جمیع طریح نقوش مانی پسند
 زمین در مانی ایدوب رسوم سحاب کبود رنگی و درونی سحاب کبود رنگی
 خط پای و کنگنه سحاب کبود رنگی و سحاب کبود رنگی
 فی کجایه تعریف و توصیفه تحریر غایتش علم محقق اکرام بیوبس
 بیان و تقریر ایدم سحاب کبود رنگی که در دجانی غازی و کثیرا مرغیا
 گرفت ایدم یعنی شراب سحاب کبود رنگی که در دجانی غازی و کثیرا مرغیا
 هر حاله ترجیح و تقدیم بیوبس ویدم که اگر باده ده رنگ و روی کیفیت مطهر
 و مضرب است بوی و بوی که نسبت متحقق و معطر در چه بادی و بوی که نسبت
 خاطر ایدم بوی و بوی که نسبت متحقق و معطر در چه بادی و بوی که نسبت
 بادی و بوی که نسبت متحقق و معطر در چه بادی و بوی که نسبت
 باده مشابیه لعل رنگین خوبان و عوای مسیما بر باده بود و در دست بوی
 لب شیرین محبوبان نایم بود و رنگ لطفه و لوری غالی نگاه بود و در دست
 بوی بوی لب و لعل بود و در دست لعل و محرم و بهدم ایدم بوی بهدم
 هر دم معنی لعل بود و بادی که نسبت متحقق و معطر در چه بادی و بوی که نسبت
 عاده بوی لب و لعل بود و در دست لعل و محرم و بهدم ایدم بوی بهدم
 شراب رنگی که نسبت متحقق و معطر در چه بادی و بوی که نسبت
 بوی و بوی که نسبت متحقق و معطر در چه بادی و بوی که نسبت
 کثیرا مرغیا و بوی که نسبت متحقق و معطر در چه بادی و بوی که نسبت
 برقیق ایدم بوی لب و لعل بود و در دست لعل و محرم و بهدم ایدم بوی بهدم

نمونه او صبحگاه اول غنچه مبین سوز و درون اهل راز و بهای آه ایستاده بهانه
 یوسف الهام آوردم و جانای ساقی بن قتی گوست جرمه ده فتو
 خالکای ارباب و ذوق و صفا ایستاده تنباکو نذر آینه برای اهل حقیقت
 وفاداری اگر چه مثال شادمان میجو انجمنه بیجا میراث آید وی و کنایه هر دم
 بالاولی سرده اما تنباکو اکثر با نماند نیکین نقش کرده مخصوص دست یک
 اگر جام زمین شراب با نماند زلف و روی گلزار ارباب و دو غنچه اول و تنباکو
 بهر نیک و تنباکو سبوی خاک سبیل و بند و می مدح شعری نایب و غیر نایب
 تنباکو سر قیافه مدح نثر نیکال مولانا صابنده لوله غنچه تنباکو بر سر با لوله
 بر آند و هزار سنبل صد و آن خم خم کیس و وار سر بر آورده و برین زینا نرفته
 زار و در که بر و در هزار غنچه مع نواز ابد تر نکرده و آنی که کبر تنباکو اولی سینه
 مانند نصب سندی حلا و بخش ارباب مذاق میا خود بهر باره خلک را بی خرد
 مصنوعبارت منبشان بیایع آثار کبی موجب ایستاده و شوقند و سینه نمونه
 تنباکو مثال عجب طومار نامه جانای شوق افزای غنچه و سینه استنایا بار
 خوشنماش نماند و خم قد که قالی بکرفت دست خوشنمایانم و غنچه کاهرب
 سر خلونی لک سکرین ارباب تنباکو کبی نماند و سیرین کاهرب نمونه دار
 صورت نیکال سر و کلاه نظر اعتبای اول و الا بهر خوشنما و سینه و در
 سبزه جینی زاده و قنای زاده و در که خط و لم بود و لو و شیت سوز و نکرده و در غنچه
 و نیکال وضع و در کاهرب کولچه زینا بیایع کاکش سبکانه کافرو سینه کاهرب و سینه
 و حسن نیکر خدا و اونه جدمردان و زنان و در بود و فریفت و در غنچه و غیر نماند
 کرم خست طه محسن برکت و سینه ارباب زینت طه لسته و خاکیم عیث کرم خست
 اهل و آن دره قیصه مجلس بر آت لطف و نوازنده اگر چه سینه کاهرب
 زینت دره ولی بعد ملک ایبر عیث کرم خست دره حور و سینه

Sâib'in ve Fasîh'in Tenbâkû-nâmesi / Matbu Metin

1. Sâib'in Tenbâkû-nâme'si

(۳)

از شرب مدام کشید در حلقه ساسله مویان و دانه
 ستاره سوختگان تنها کور در آمده مبتای می رابطاق
 نسیان گذاشته و دیده ساغر ابا خال فراموشی انباشته
 از آتش بیدون می بد و د تنها صحرای چشم باز نموده
 و از سلسله آواز مطرب بغافل قانون قناعت کرده
 (نظم) اری چو فرد رود کسرا خورشید در پیش
 نهی بجای خورشید چراغ * بی تکلف اگر مهر
 گیاهش خوانم سزا است که سر نیجه تصرفش در بشه
 در دل شایع و عام دوانیده و بی خشوش آمد اگر
 ز دین گیاهش کویم رواست که شغل دلفریزش
 راه طلبان دنیا پرست را از فکر اخذ و تحصیل رهسانیده
 تخم محبت دایستدش سر سوید ارا آتش خیریت
 ساخته و زلف طربین دودش کمند رغبیت در کردن
 جان انداخته * هر نفسی که فیرو میبود همه حیاتیت
 و چون بر می آید مفرح ذات * هزار دستا نیست که
 در چارموسم بغمه سراسر است و بامر غرست آموز است
 که با هزار دست اشتا است بخون نیست در زلف لیلی

(۱)

او بخند بالیست با محزون سودای در ایمنه منظر است
 کلاه کوشه آتش بر سر شکسته یار وانه است
 نامه آتش بر بال بسته طوطی نامه روشنند لایست
 با طایوس ریاض جنان بلبلست خنده منار پاک است
 بسیل کفار زو لیده موئیست اهو چشمترا بیدام
 کشیده (مصرع) اندی که در افطار عالم دویده آتش
 زبانیست طومار دعوی کشاده یا معنی بچیده است
 در افواه افزاده قبله نمای آتش برستان یارک حبش
 شکستان استغفر الله چه میگویم آتش روئیست که
 برده چسبا بر اجون بر روانه میسوزد و هنگامه
 گرمسار زیست که چراغ حبش از بر تو رخسار
 او با فروزد زهر سردی هوار آتر یافت و چون عشق
 بکرمی مشهور افق از هرب چالشی مکیده و چون
 شیر افور شرکها رسیده محک صحت من است
 و با سر مه کس دیده ابتهاج یا مقننار کان هم
 مشربست و با صومعه داران هم مذهب بند زبان
 سیه درو ناست و مهر دهان خوب کوپان ساسله

(۵)

چنان برم نشاطت و شغله بند مجموعه انبساط
 شمع خلوت تنهاست و فروغ چراغ اشتیاق
 در تلهائی دمسازست و در انجمن هم آوازها کمترش
 مرهم ناسورست و دودش سرمه کس دیده حور
 کیبکیت کو با خاموشیست سخن سرانر مجلس آرائی
 شبیه بر سر می شکسته و در انجمن افروزی زبان
 شمع آتش فشانراسته دایره دور از گردش اوبی
 آغاز است و سلسله تسلسل از چش اوبند آواز
 یا سنبل زلف هم پرواز است و با کل رخسار فانیان
 نفس عیسوی دم همت ازو کیده و خسام حلیوانی
 فرمان فرمانی ازو بقدر در علم کاوانی از و سر افراز
 است و کوش صاحبقرانی اوبند آواز کند و دوش
 کلو کیر زان زلف کرد یکسان و ستان ریشش داسر بار
 از غمز خوابان جهان ایما همایست سابط اقبال بر سر
 خاکسبان انداخته و افسردگان سرده نفس را کرم
 ساخته فیروزه چنگ از سر علم اوست و علم کبری
 نفس صبح دم او سکراب امیان آب و آتش برداشته

(۶)

و نعم خون گرمی در مزرع دلم کاشته تا طاق او غفلت
 ز دکان از زبان بدگر چلی کشاده و صامت او نفس
 سوخته کارا تعالیم ذکر حق داده نه ردهستان هست
 شنی مروث کرده و بیکارا از تنگ بیکاری آزاد خورده
 همدیست بی تقاضی و همزبانست گرم و وفاقی لاابابست
 که انشرا چون آب می نوشد و بی تکلف با هم گسی
 گرم میشود ضرا بیست مصفا از الایش خسار
 ماچا نیست بر باد پای نفس سوار تا ریشا نیست که
 رخت آنکیزی کل پیشری اوست و کسایش دلها
 از گرمی نفس او بابت قناعت که اگر بی دریا خنث
 کندی ای از دانه آب بیرون نکندارد و سوخته با نیست کی
 اگر آتش در کربانش اندازند نفس سرد شکایت بر لب
 نمی آرد همدا که دلیل انش نفس شکاری این مصراع
 اورشسان او گفته و زیگو دری سفت (مصراع)
 دلم بوده اول و شیت شور انکیز (مصراع) نانی
 حافظ دروغ و دله قال وضع ریک امیر

(۷) 2. Fasîh'in Tenbâkû-nâmesi

(۸)

خرد فکاره * ومی معز حراس پر حصاره * هر حاله
 ترجیح و تقدیم ایلوب دید مکه * اگر بانه ده رنگ
 وروی کیفیت مظهر و مضمرا بس * بونده ده بوی
 دلجوی کریمت معنی و مقرر در * باده بادی
 پریشانی جمعیت خاطر ایه * بوسبب جمعیت
 پریشانی خواطر * باده مایه نوم اولغله تفلیل
 زمان زندگانی به بادی اولورسه * بودخی سرمایه
 بیداری اولغله ایام عزیز المثال حیاتی متمسکین
 * باده مشابیه لعل رنگین خوبانله دعوی امتیاز
 ایلرسه * بودخی وساطت بوس لب شیرین محبوبانله
 ناز ایلر (بیت) اوله نکلطفنی کیم جرأت ایدر انکاره
 بوبله بر واسطه بوقی بوس لب دلداره * باده هر
 دمه محتاج محرم و همدم ایه * بو بر همدم هر دم
 معنی المحرمدر * باده بادی کثرت مفسال بی مال
 و باعث سبزه وجدال اولدیغی حالده * بوسبب
 صمت و سکوت و مانع قیل و قاندر * خوی سبزه
 جوی شمی آب رنگ اور سرخی شرم و حجاب

(۹)

رخساره آریاب عشرت ایسه * بوی دلجوی تنباکو*
 معطر سازدماغ اصحاب صحت در اگر می بینش
 میدود براتش سرکش ایسه تنباکوی خوشبوی
 پردود براتشدر * اگر چه می (ع) بلبل ایلرادی مانند
 غنچه بر قدح * آریاب عشقه محرک زبان نیاز در
 تنباکودخی غمونه آه صبحگاه اولغله مبین سوز
 درون اهل راز در * بیت * اه ایتمه که بن بهانه در
 بو خسه اله الوری ایدم دخانی ای ساقی بن * می کسوت
 چرخه ده فساد خاکیسای آریاب ذوق و صفا ایسه
 تنباکو هزار باره برای اهل حقیقت و وفادری*
 می اگر چه مثال شاهدان بشخو انجسته بیعار
 پیرایه آبادی * و کار مردم بالا و پسر اما تنباکو
 اکثر بامانند نکین نقشکرده مخصوص
 دست یک کسدر اکرجام رنگین شرمائل
 رنگ و روی کله عذاران ایسه * دود و آلوده
 تنباکو هم رنگ و تاب کیسوی سنبیل
 میباید می * ممدوخ شعرای تائب و غیر تائب ایسه تنباکو

(۱۰)

شرفیافته تزیین مال مولانا بدر * لوله بر غلغله تنباکو
 بر بیاز مایه داد ز که * بر آینه هزار سنبل صدانسه
 و خیم بجم کسودار را ورده دریا * بر بلبل بر نیاز بنشسته
 زادر که * بردمنه هزار نغمه سماعه نوازی ایله ترنج کرده در *
 فی کمره کیر تنباکو اول نای سسنبه نوادر که *
 دمانند قصب سگری خللاوت بخش ارباب مذاق * یا خود
 هر باره حلکار بسی فقرات مصنع عبارات منشیانه بدایع
 انار کی موجب اتساع و اشواقدر * دست موزون
 بسته تنباکو مثال یخیده طومار نامه جانان *
 شوقی افزای عشاق * دلسوخنده استیاق * یا خود
 رخوش فیمائش نشاط * و ذوقدر که قانکر فته *
 خوابکیان شام و عراقدر * هر برکستر ذکونی انسان
 شکر بسان ارباب فصاحت کبی لذیز و شیرین * یا خود
 خودار صورت نهال سرو ککزار نظر اعتبار *
 و اولابهارده خورشید و دانه بدر * بر دلبر فرنگی
 نزار در که نار بجا بیخ * کاکل سبزه کارنه کافر و سلمان
 اسیر و شفته * و بر محبوب سحرده حبشی نزار در که

